

Пуковник ВУКАШИН СУБОТИЋ

УТИЦАЈ ФОРТИФИКАЦИЈЕ И ЗЕМЉИШТА НА ИЗВОЂЕЊЕ ОДБРАНЕ

(Поводом чланка „О неким питањима војне теорије“)

Фортификациско уређење земљишта, као и само земљиште, у мањој или већој мери испољава свој утицај, како на вођење рата уопште, тако и на извођење појединих операција или бојева. Тај утицај стално се мењао и зависио је у првом реду од степена развитка технике, а према томе и тактике и осталих услова, у датом историском периоду. Због тога је од интереса да се кроз анализу и искуства из последњих ратова подробније размотри њихов утицај на вођење рата, а посебно на извођење одбране у савременим условима. Отуда је и разумљиво што се у нашим војним часописима чешће разматрају и та питања. Тако се, на пример, у чланку генералмајора Радивоја Јовановића „О неким питањима војне теорије“ („Војно Дело“, бр. 4 за 1951 годину), поред осталих важних питања, говори и о улози фортификације и утицају планинског земљишта на извођење одбране. Иако су та два питања обухваћена само у главним цртама (друго је заправо само додирнуто), ипак је писац и за њих дао своје одређене закључке. Пошто се са неким од тих закључака не слажемо, то ћемо изнети своје мишљење и покушати да потпуније разјаснимо ова питања, колико је то могуће у обиму једног чланка, пошто би њихово потпуно теориско разјашњавање захтевало дубљу и свестранију студију.

I

Фортификација, као помоћница тактике, остварује разне тактичко-техничке захтеве са циљем да умањи недостатке и појача особине земљишта у корист браниоца, чиме се, поред осталог, повећава отпорност и жилавост одбране, смањује ефекат нападачеве ватре, односно смањују губици браниоца у живој сили и техници, затим олакшава браниоцу извођење изненадних и ефикасних противнапада, итд.

По речима Клаузевица, одбрана није никакав непосредни штит, већ штит који сачињавају вешти ударци. За фортификацију могло би се рећи да, у одређеном смислу, претставља један од таквих удараца, а не неки посебни штит. Она у основи има за циљ да се нападачу нанесу губици, да допринесе да се одбије његов напад, или да се бранилац до одређеног рока

одржи на извесном положају, линији, итд. Њена је улога утолико већа, уколико нападач располаже јачим, надмоћнијим и савременијим нападним средствима.

Фортификација, као војна наука — у теорији и примени — има своје битне елементе: утврђивање, запречавање, маскирање и др. техничке радове. То је данас, мањевише, усвојено у свим армијама. Према томе, када се говори о фортификацији (поготово када се даје оцена њене улоге), онда се морају узети у обзир сви ти основни елементи, јер је то јединствена целина — фортификација у целини.

Међутим, у поменутом чланку фортификација је схваћена само у њеном ужем обиму, тј. само у смислу утврђивања, ради чега су и закључци по томе, по нашем мишљењу, испали непотпуни и неуверљиви. Другим речима, писац је фортификацију схватио у њеном класичном облику, а дао јој оцену у савременом значењу. Нама се чини да главни разлог за такво тумачење фортификације потиче отуда, што је непотпуно дат и сам појам напада, па и одбране. Наиме, из чланка произилази да се напад углавном своди на ватру, тј. на надмоћност нападача у ватри и ватреним средствима; да ватра има одлучујућу улогу у нападу, док се осталим елементима напада — покрету, удару и др. — у закључцима није придао онај значај који они стварно имају. Тиме се дошло до извесног апсолутизовања ватре, нарочито артиљерије, и поред неоспорно великог значаја ватре уопште, посебно артиљеријске. С друге стране, по мишљењу писца, слабост одбране углавном се своди на њено фортификациско уређење, а да се при самој тој анализи нису узели у обзир њени битни фактори: маневар, активност, борбени дух јединица које се бране и др.

И баш због тога, што је **фортификацију, саму за себе, механички супротставио нападним средствима**, писац је дошао до закључка: „Да ће фортификација одиграти своју улогу ако нападач не привуче довољну количину нападних средстава...“ што другим речима значи да она неће одиграти своју улогу, ако он привуче довољну количину нападних средстава. Из тога излази да фортификација, као нека самостална сила, треба да одбије нападача, и ако у томе не успе, онда она није одиграла своју улогу!?

Тако се при разматрању односа између напада и одбране, у овом случају, стало на погрешно становиште: изражавања надмоћности путем рачунице, бројем и количином нападних средстава, уместо да су се узимали и ценили сви основни елементи одбране (па и фортификација) у њиховој узрочној повезаности, а не обратно. (Напомињемо да се ова примедба односи на део чланка који говори о регуларном рату).

Као што је познато, напад се остварује ватром свих врста оружја и одлучним покретом напред целог борбеног поретка. С друге стране, према готово опште усвојеним гледиштима, одбрана мора да буде дубока, противтенковска, противартиљеријска, противавијацијска и противпешадиска, а да нас још и способна да омогући успешну борбу против непријатељских ваздушних десаната, а евентуално и против атомског дејства.

Међутим, из разматрања овог питања у поменутом чланку, добија се утисак као да одбрана треба да буде само противартиљеријска и противавијацијска, односно да је готово једини проблем одбране како да се парализује

дејство нападачеве артиљериске и друге ватре. Изгубило би се из вида да савремени рат, за разлику од ратова у ранијим периодима, нужно поставља да се, поред решавања питања „ривалства топа и оклопа“ (доктрина из ранијег периода), у склопу осталих питања, решава и питање „ривалства мотора и препреке“.

Проблем савремене одбране, дакле, не састоји се само у томе како паралисати непријатељску ватру (свих врста), већ истовремено и у томе како да се успори и задржи нападачев покрет, а нарочито продори његових оклопних јединица. (Разумљиво је да се ватра и покрет сливају у јединствену целину — напад, односно удар). Ово је веома важан проблем сваке одбране, а без сумње је основни проблем за први — критични — период рата, тј. за време извођења мобилизације, концентрације и стратегиског развоја. То је данас једно од важних питања одбране сваке земље, нарочито малих земаља, које имају плићу дубину државне територије, које располажу релативно слабијом ратном техником, итд.¹⁾ поготово када се има у виду данашњи високи темпо наступања оклопних јединица, повећане могућности примене ваздушних десаната, паралисање позадине дејством авијације (и без десаната), итд. Међутим, тај моменат, који при организацији одбране у стратегиским размерама има велики значај и који иначе битно утиче на примену фортификације у целини, у чланку није ни додирнут, и поред тога што питање заштите земље од стратегиског изненађења, тј. обезбеђења благовремене мобилизације, концентрације и стратегиског развоја оружаних снага, по неким гледиштима, претставља једно од основних питања стратегиског плана и стратегије.

По нашем мишљењу, то се, и поред свих осталих мера, тешко може остварити, без широке примене фортификациског уређења територије коју треба бранити. Поред утврђивања, ту нарочито долази у обзир запречавање у најширим размерама.

Пре но што пређемо на разматрање самог утврђивања, желимо да укажемо на значај инжињерског запречавања, које у савременом — покретном рату долази све више до изражаја, не само као елемент фортификације (фортификациског уређења земљишта), већ и уопште као елемент борбе: у одбрани као један од основних елемената ПТ одбране, а у нападу као један од важних проблема који треба решити да би се савладао непријатељски отпор. То потврђује не само искуство Другог светског рата, већ, нарочито, и најновије искуство са корејског ратишта. Због тога се може претпоставити да ће инжињерско запречавање у оквиру инжињерског обезбеђења понекад доћи до веће примене него и само утврђивање. Оно је нарочито ефикасно средство одбране, ако се систем вештачких (минско-експлозивних, фортификациских и других) препрека усклади са природним препрекама. Поред осталих мера одбране, запречавање може у извесним приликама много допринети да се потпуно паралишу покрети и знатно надмоћ-

¹⁾ Познато је да се у Другом светском рату баш на том питању решавала судбина низа европских држава (па и бивше Југославије) које су од стране хитлеровске Немачке стављене пред свршен чин, пре но што су успеле да изврше своју мобилизацију, концентрацију и стратегиски развој.

нијих моторизованих снага нападача и одвоје тенкови од пешадије, да би се могли почесно тући и уништити (што је посебна тежња савремене одбране), и тако даље.

Запречавање у извесној мери утиче на измену форми извођења напада, нарочито у дубини браниочевог положаја, а самим тим унеколико мења и начин извођења одбране. Систем запречавања мора бити најтешње усклађен са системом и планом ватре из кога и произилази.

С обзиром на све већи развој и примену технике у ратне сврхе, постоје изгледи да ће се средства запречавања, па према томе и само запречавање, још више повећати (проналажење пластичних експлозива, катранских, стаклених и других ПТ и ПП мина), о чему већ говоре најновија искуства.

Иако се у почетку критички осврће на фронтални рат и позициске форме рата, у даљем излагању (сем у одељку у коме се говори о партизанским дејствима) писац анализира питање одбране готово искључиво кроз фронтални и позициски рат (иако стално истиче покретни карактер савременог рата). На тај начин он и долази унеколико до негирања фортификације, а у извесној мери и до негирања саме одбране. И тако, у тежњи да се избегне крута одбрана — што је сасвим оправдано — одбрани се, по нашем мишљењу, дало неко статичко, уствари позициско објашњење. Добија се утисак као да се све своди на то: нападач привуче масу артиљерије и др., изврши снажну артиљериску припрему и иде даље! То понекад може бити типично за позициону одбрану, односно за напад на такву одбрану. Међутим, при тој анализи се није узело у обзир да непријатељ неће увек бити у могућности да на свим деловима фронта располаже апсолутном надмоћношћу у артиљерији, и др. ватреним средствима; да својом ватром, и поред надмоћности у артиљерији, па и у авијацији, неће увек моћи да уништи браниочеву снагу и његово фортификациско уређење у позиционој одбрани на нормалном, а поготово при одбрани на широком фронту.

Као што је познато, код солидно организоване и еластичне одбране, уз одговарајуће фортификациско уређење вешт и одлучан бранилац у извесним приликама може да наведе и надмоћнијег нападача да утроши масу муниције за артиљериску и авијацијску припрему „у празно“, тј. на слабо поседнуте траншеје и објекте, тако да нападачева пешадија и тенкови у моменту јуриша наиђу на готово неокрњен систем одбране и на пуну способност браниоца да напад одбије. Пошто је непосредно иза тога тешко остварити нову артиљериску припрему, због недостатка муниције (која је већ утрошена), може се десити да пропадне предузети напад, односно да се створе услови за прелаз браниоца у противнапад.

Разматрајући тако одбрану уопште углавном кроз позициону одбрану, писац је и дошао до закључка да ће наша тактика (из чега би се могло закључити и тактика одбране) морати да базира на покретним формама боја. Међутим, ми сматрамо да не би требало и сувише истицати само покретне као ни само позиционе форме вођења борбе, а поготово одбране. Било би неоправдано ако би се превише давала предност маневарској одбрани, а готово одбацивала позициона одбрана, како се то донекле може закључити на неким местима из поменутог чланка, где се поставља такво питање а не даје се на њега одређен одговор. Уосталом, из прошлог рата имамо низ примера

где је чврста позициона одбрана — а не фортификација — уз примену најпотпунијег фортификационог уређења, одиграла улогу, издржала и најмоћнију ватру нападача и створила услове за прелаз у противофанзиву, односно у противнапад.²⁾ Иначе, куд би се стигло ако би се одбрана, поготово мале земље, са малом дужином државне територије, сводила само на покретне — маневарске форме одбране.³⁾ У сваком случају, питање односа маневарске и позиционе одбране, а према томе и фортификационог уређења у једном и другом случају, не може се третирати на исти начин код малих држава као код земаља са великом дужином државне територије.

И даље, ако се по овом питању, у смислу искуства, оправдано истичу успешни резултати вођења рата српске војске 1914 године, треба имати у виду да су Срби, у почетној фази, тј. до Церске битке, водили изразито маневарску одбрану, а пре Колубарске битке наизменично и позициону (одбранбена битка на Дрини трајала је пуна два месеца) и маневарску одбрану, чиме су били створени услови за решавајућу противофанзиву.

По нашем мишљењу, једино је правилно гледиште комбинована примена покретне (маневарске) и позиционе одбране, као што и у борби уопште долази до **сталног усклађивања и комбинације напада и одбране**. Када ће више доћи до изражаја покретне, а кад позиционе форме одбране, зависи од односа снага, периода и карактера рата⁴⁾, фаза операција и других услова конкретне ситуације. Да ли ће бранилац бити у могућности да само повлачењем и противнападима нанесе толике губитке нападачу, да би изједначио постојећу неравнотежу у снагама и средствима? Бранилац ће, зависно од горњих услова, примењивати покретне форме одбране по простору и времену у том обиму и толико, колико му је потребно за стварање повољних

²⁾ У том погледу свакако је поучан пример активне позиционе одбране наших јединица на Сремском фронту, крајем 1944 и почетком 1945 године, где Немци нису успели, и поред надмоћности у артиљерији и тенковима, у неколико покушаја, да пробију чврсту одбрану наших јединица и поново избију до Београда, какав им је задатак била поставила њихова Врховна команда.

Исто тако, поучан је и пример одбране Црвене армије на линији Лењинград, Москва и Стаљинград 1941/42 године. Немци скоро за три године нису успели да пробију одбрану и утврђења Лењинграда и поред надмоћности у прво време. Није ли, на пример, при одбрани Стаљинграда брањена (и фортификациски уређена) свака кућа, сваки спрат, итд.?

Такође, одбрана Немаца у Средњој Италији 1943/44 године претставља поучан пример солидно фортификациски организоване одбране са знатно слабијим снагама, у односу на нападача.

³⁾ Позициона одбрана може се водити не само у дубини територије, већ и у близини самог граничног фронта, тако да се данас захтева да јединице за заштиту мобилизације и концентрације (чија одбрана обично носи карактер одбране на широком фронту) воде упорну и жилаву, а у извесним приликама и отсудну одбрану. А да би се то остварило, поред осталог, морају се солидно фортификациски организовати њихови положаји.

⁴⁾ Када се уопште теориски разматра питање карактера савременог рата, не би требало разматрати само покретан рат, већ и његову супротност, тј. разматрати и могућности смањивања његове покретљивости и претварања у непокретан рат. Очигледно је да ће нападач тежити да води што покретљивији рат да би што пре постигао свој циљ, док ће бранилац настојати да стабилизацијом фронта, уз измену општих услова, створи потребно време и, на овај или онај начин, оствари свој одбранбени циљ.

услова да на изабраној и фортификациски уређеној линији (просторији) сачека нападача, ликвидира његову бројну и техничку надмоћност и одбаци га, односно сам пређе у противофанзиву. То потврђују не само искуства из последњих ратова, већ и из најновијег Корејског рата. Данас се већ може тврдити (супротно ономе што је изнето у чланку) да се у Кореји не води само покретни рат, него да и он, као и већина ранијих, претставља комбинацију покретних и позициских форми борбе. Не стоје ли ратујуће стране у Кореји већ месецима углавном дуж 38 паралеле, уз незнатне тактичка померања (иако једна страна располаже слабијом авијацијом)? Зар то не претставља извесну стабилизацију фронта, за разлику од почетног периода (1950 године) у коме је вођен изразито покретни рат? Иако на то, поред војничких, утичу и политички разлози, ипак то не мења суштину ове поставке.

Посебно о утврђивању.⁵⁾ Да би се реално оценили вредност и целисходност утврђивања, треба имати у виду да постоји: стално, полустално и пољско утврђивање, и да сваки од ових система има своје варијанте.

Утврђивање се може изводити у виду непрекидних линија — појасева „Мажино линија“, „Сигфридова линија“ и др.), или само на појединим важнијим операциским правцима и више по дубини (утврђивање по правцима, нарочито на планинском земљишту), затим у виду комбинације једног и другог начина, итд. Пошто сваки од наведених система има своје карактеристике, тј. своје добре и слабе стране, реалан закључак о вредности, тј. корисности утврђивања, па према томе и фортификације у целини, може се донети само ако се ти системи међусобно упореде. То ћемо и учинити у најкраћим цртама. Али, пре тога, треба да видимо када ће се и у ком обиму применити овај или онај систем утврђивања. По нашем мишљењу, то је условљено низом околности и у првом реду зависи од стратемске концепције, тактичких и техничких могућности и др. услова, посебно за сваки ратни случај. Другим речима, систем и степен утврђивања одређује војно руководство на основу замисли о борби која се очекује или предвиђа. Значи, **задатак** армије у целини, односно појединих већих или мањих јединица, који је садржан у одлуци команданта, поред осталих мера борбеног обезбеђења, **одређује и карактер и обим фортификациског уређења земљишта.** (Само се по себи разуме да на величину и квалитет фортификациских радова битно утичу време, земљиште, материјално-техничке могућности, а у новије време, нарочито, машине — механизација радова).

Према томе, фортификација (па и утврђивање) је била и остаје средство стратегије, оператике и тактике, или, како се то каже, она је „укопана тактика“. Она је оруђе у рукама командовања, које, ако се као и свако друго

⁵⁾ У поменутом чланку утврђивање се потпуно идентификује са појмом фортификације и обратно. То је било оправдано у ранијим периодима (до Првог светског рата). Међутим, у новије време, као што смо то раније изнели, суштина ствари се по томе изменила и данас фортификација претставља шири појам, који у себи садржи и утврђивање, поред осталих елемената. Према томе, утврђивање одговара појму фортификације у ужем, а никако у њеном ширем (потпуном) смислу. Овде се не ради о некој формалној терминолошкој, стручној финеси (о игри речи), већ о суштини једног свакако важног теориског и практичног питања, које треба да нађе своје одговарајуће место.

оружје смишљено употреби, може дати одговарајуће користи. Да се питање фортификације тако поставило, онда се не би дошло до констатације „Да може лако доћи до потчињавања тактике фортификацији, до њиховог несклада“ и сл. Сматрамо да до тога може доћи само изузетно, тј. онда када се не схвати суштина фортификације и погрешно постави њена улога уопште и посебно у конкретној ситуацији од стране онога ко је примењује.

Да ли ће одбрана бити маневарска или позициона (боље би било да се зове отсудна), да ли ће бити на нормалном или широком фронту зависи од конкретног задатка, односа снага, земљишта, расположивог времена, радне снаге, материјалних могућности, итд. Према томе, бранилац је дужан да увек одреди карактер одбране, **а самим тим и степен и систем фортификациског уређења положаја**. То значи да се не може уопштено рећи како „Фортификација (ту се мислило на утврђивање — В. С.) садржи јаку тенденцију за стварање крутог система одбране“. Док би се то донекле и могло рећи за фортификациско уређење у позиционој одбрани, дотле се то уопште не може рећи, на пример, за фортификациско уређење маневарске одбране, пошто се ту ради о мањим радовима, мањој густини и отпорности објеката — обично постављеним на линијама отпора са мањом дубином (један ред отпорних тачака), итд. Иначе, фортификациско уређење маневарске одбране слично је уређењу одбране на широком фронту.

Исто тако сматрамо да је неоправдано дат приговор о „крутости“ фортификациског уређења позиционе одбране. Уосталом, и сам писац унеколико противречи када износи да су пред крај Другог светског рата појмови: главни положај, резервни положај (појас), итд. замењени са првим положајем, другим положајем (појасом), тако да нападач не може унапред знати који ће од њих бити главни.

У вези с тим, при теориској разради и коришћењу искуства по питању одбране, па и утврђивања, из Народноослободилачког рата треба реално уочити неке моменте. Наиме, као што је познато, у НОР наше јединице изводиле су највећим делом офанзивна дејства, јер су чак и у току непријатељских офанзива нападале непријатеља. У тактичком, па и у оперативном смислу, напад се највећим делом изводио из подилажења, а ређе из непосредног додира, док је одбрана, у целини узев, у тактичком смислу, мање вођена, иако је наша Армија у стратегиској размери за читаво време водила одбранбени — ослободилачки рат. А кад је и вођена одбрана у тактичком смислу, то је већим делом била одбрана на широком фронту (са већом или мањом упорношћу). С обзиром на наше услове, обимнији инжењерски радови мање су извођени, пошто су првенствено и са успехом коришћени разни природни заклони. Тек је на Сремском и Дравском фронту 1944/45 године већи део наших јединица изводио и позициону одбрану већих размера, уз примену обимнијих и солиднијих фортификациских радова. Свакако ће се и убудуће, упоредо са изменом општих услова, у одговарајућој мери прилагођавати и мењати и однос појединих тактичких начела, па према томе и однос у примени и начину извођења маневарске и позиционе одбране, одбране на нормалном и широком фронту, итд.

Под позиционом одбраном подразумевамо чврсто држање положаја са кога се не сме отступити ни корака без одлуке претпостављеног. Она се

карактерише крајњом чврстином, упорношћу и решеношћу трупа да се нападач сломи по сваку цену, а то значи да таква одбрана, поред крајње активности, садржи извесне елементе стабилности, а не крутости, што треба да послужи као основа за активне радње. Но ако се пође од тога да је оваква одбрана нужна, па и потребна у извесним приликама, онда је разумљиво да се и систем утврђивања у позиционој одбрани карактерише истим својствима. По нашем мишљењу, то не би требало схватити у негативном, већ понекад у најпозитивнијем смислу: остати на положају, задржати се до краја, ако то ситуација изискује, захтева не само храброст, већ у извесним моментима хероизам јединица, којима је постављен такав задатак. А баш у таквим ситуацијама фортификациско уређење може да пружи велику корист. Зато није случајно што је у нашим (па и у другим) борбеним правилима нарочито истакнуто да је **постојана (непоколебљива) одбрана дело части пешадије**. То се, свакако, у савременим условима не односи само на пешадију, већ и на артиљерију, тенковске, па и друге јединице, зависно од задатка и ситуације.

С друге стране, треба имати у виду да једно од основних начела утврђивања упућује старешине да се при доношењу својих одлука не везују за започете или довршене радове (утврђења), већ да их безобзирно напусте, ако ситуација захтева **да се створи нова одлука**.

Све то говори о томе да утврђивање уопште, узимајући у обзир све системе, произилази из тактичког, оперативног или стратегиског решења, а не обратно. Док су Французи пред Други светски рат изградили познату „Мажино линију“ (за коју се говорило да претставља „план ватре изливен у бетону“) и вршили утврђивање, које се у основи карактерисало дефанзивним духом, тј. у складу са тадашњом француском дефанзивном доктрином, дотле су Немци изградили „Сигфридову линију“, са циљем да им послужи као база за напад, тако да се при томе обезбеди садејство оперативних и посадних јединица, тј. да: посадне јединице заустављају и туку нападача ватром, а оперативне припремају и врше удар покретом. То значи, на једној страни је била дефанзивна, а на другој офанзивна доктрина, које су се неминовно одразиле на систем и карактер самог утврђивања. Према томе, све зависи од тога како се ствари поставе.

У војној литератури данас се често разматра питање корисности сталних утврђења, као што се то питање разматрало и после Првог светског рата, а и ранијих ратова. Па ипак, поједине државе после сваког рата примењивале су утврђивање обично још у већим размерама и савременије него у претходном периоду. У погледу корисности сталних утврђења мишљења су и данас подељена и различита, као и раније. Иако се највише критикују француска утврђења, ипак се стало на гледиште да би за брзи слом савезничких снага и капитулације Француске било неоправдано бацити сву кривицу на „Мажино линију“, јер је слабост Француске 1940 године постојала услед разних других узрока, као што су: морално-политичка слабост армије и народа; претежно дефанзивна доктрина и обука старешинског кадра и јединица у том смислу; постојање пете колоне унутар армије; неодлучност и слабост војног руководства, итд. Данас је доказано да „Мажино линија“ није савладана, већ уствари заобиђена. Свакако да она не би пала, или не би

тако брзо пала, као што се то десило 1940 године, само да је брањена како треба.

Из анализе постигнутих резултата разних утврђења сталног типа из прошлог рата („Сигфридова“, „Манерхајмова“ и „Метакасова линија“, Севастопољ итд.) дошло се до закључка да су она, мање или више, одиграла позитивну улогу. Нарочито се истичу квалитети „Манерхајмове линије“, која је у току Совјетско-финског рата одиграла важну улогу и, по оцени западних, па и совјетских војних стручњака, умногоме допринела чврстости и отпорности одбране. И тако се дошло до истог закључка као и раније, наиме, да нема неосвојивих тврђава и утврђења, али да она могу пружити драгоцену корист браниоцу само ако се правилно примене. Њихова намена оријентисана је првенствено на почетни — критични период рата. Сем тога, дошло се до закључка да савремена стална утврђења морају имати знатно већу дубину него раније, да благовремено утврђивање не обухвата само граничне појасеве, већ велику дубину државних територија и да се ово питање мора решавати у склопу осталих битних питања припрема армије и државе за рат, а никако изоловано. Зато се и данас у многим земљама изводе веома обимни радови око утврђивања објеката сталног типа на појединим важним стратешким и оперативним подручјима. Тако се још прошле године штампе могло сазнати да се „Сигфридова линија“ допуњава, усавршава и прилагођава за одбрану са истока. Говори се и о извођењу јаким утврђења на северној граници Турске, о изради модерних утврђења на Блиском и Средњем Истоку, на Аљасци, итд. У многим деловима света организују се тзв. стратешке базе и сл., а врло је вероватно да се и у Кореји, с једне и с друге стране, у оперативној дубини ратујућих страна, изводе јака утврђења сталног и полусталног типа, јер томе иде на руку релативно мала ширина фронта а код снага ОУН и велике техничке могућности. Поред примене пољског утврђивања на линији самог фронта, у Северној Кореји је изграђен познати „гвоздени троугао“ Чорвон—Кумхва—Пјонгтонг, итд.

Обим и квалитет сталних утврђења зависи од политичке и стратешке ситуације земље која га примењује, а посебно од економске и индустријске моћи сваке поједине државе. У одређеним условима ратне ситуације, систем сталних утврђења може пружити највише користи браниоцу, пошто је он иначе најсолиднији у конструктивно-техничком смислу.

Док се систем сталног утврђивања махом припрема још за време мира, а ређе за време рата (у стратешкој, а изузетно у оперативној дубини), дотле се систем пољског утврђивања остварује највећим делом у току рата, при свим видовима борбених дејстава — у одбрани, па и у нападу. Иако је његова отпорност сразмерно мања, она се ипак остварује масовношћу примене и великом дубином.

С обзиром на појачано дејство артиљеријске ватре и авијације, а евентуално и на употребу атомских нападаћих средстава⁶⁾, извесно је да ће се

⁶⁾ У иностраној војној литератури, где се увелико разматра проблем заштите од атомског оружја, стало се на гледиште да, поред склоништа од армираног бетона и челика, фортификациски објекти од земље и дрвета у одређеним условима могу да пруже знатну заштиту. Тако, већ постоје извесни прописи за утврђивање у циљу

систем пољског утврђивања убудуће још више примењивати. Могло би се рећи да у позиционој (отсудној) одбрани никад није довољно утврђивања, поготово када се димензије појединих објеката морају повећавати због све већег разорног дејства нападних средстава, тако да ће се и објекти често радити дубље у земљи или укопавати у стене (где то услови дозвољавају), итд. Зато је и данас актуелно начело: не штедети зној војника, да би се уштедела њихова крв!

Иако се пољско утврђивање може организовати у траншејном и групном систему, ипак је писац при разматрању утврђивања, како изгледа, имао у виду само траншејни систем, као што се и при разматрању одбране вероватно руководио више одбраном на нормалном фронту, па је и дошао до закључка да ће наши евентуални фронтови имати отворене бокове и позадину?

Код одбране уопште може се говорити о гушћем и ређем поседу, о одбрани на нормалном и одбрани на широком фронту (са већим или мањим отступањем од нормалног), код које могу постојати слободни бокови и крила, но више у тактичком, а мање у оперативном смислу. А ако се одбрана посматра у стратегијској размери, онда се ту у суштини ради о непрекидном фронту. (При разматрању појма фронта свакако се узимају у обзир не само јединице прве линије, већ и одговарајуће резерве по дубини). Према томе, фортификациско уређење земљишта усложњава се и добија још већи значај због тога што се и такви међупростори морају у извесној мери фортификациски уредити.

Групни систем утврђивања у већини случајева одговара одбрани на широком фронту и маневарској одбрани, а траншејни — позиционој одбрани на нормалном фронту. Међутим, између ових система не треба правити круту границу, пошто ће у пракси највише долазити до изражаја њихова складна комбинација. Такво усклађивање биће готово редовно при утврђивању у оперативним размерама, док ће се у тактичким размерама обично примењивати само групни или само траншејни систем, или опет њихова комбинација. (Овакво наше гледиште произлази из поставке да „нема „чисте“ одбране на широком фронту у оперативним размерама“, што би се готово могло рећи и за одбрану на нормалном фронту). Поред тога, на избор система утврђивања нарочито утичу земљиште, расположиво време и други услови. На планинском, испресецаном, а поготово пошумљеном земљишту, највише одговара групно утврђивање (често и независно од ширине фронта), док на равничастом земљишту, то у првом реду зависи од ширине фронта, која иначе произилази из задатка јединица, важности појединих отсека, итд. (Иначе, изгледа да би било боље кад би се термин „траншејни“ заменио са термином „рововски“).

Систем полусталног утврђивања претставља комбинацију између система сталног и пољског утврђивања како у конструктивно-техничком смислу,

заштите од дејства атомских бомби, дају се димензије за фортификациске објекте, препоручују се покривени ровови уместо откритих, а пуни и укопани профили уместо клечећих и лежећих за стрељачке заклоне, али се сматра да и најпростији заклони могу у великој мери да смање губитке јединица.

тако и у смислу отпорности, времена извођења, трајности и др. Овај систем има изгледа за већу примену с обзиром на све већи развој инжињерске и грађевинске технике и на могућност брзе и масовне израде тзв. преносних елемената (преносне куполе, блокови и сл.).

Према изложеном, произилази да утврђивање уопште треба посматрати и ценити узимајући у обзир **сва три наведена основна система**, јер баш у рату, при извођењу одбране у ширим — стратегиским размерама, најчешће долази до њихове заједничке реализације и њиховог узајамног допуњавања. Поред тога, нарочито треба нагласити да систем и обим утврђивања не треба везивати за степен упорности и отсућности одбране и ако оно, у мањој или већој мери, може на то утицати.

О маскирању. Раније смо рекли да је маскирање један од основних елемената фортификације. Међутим, у поменутом чланку фортификацији се даје приговор да је њена основна слабост у томе што демаскира борбени поредак, често пута и до ситних детаља. Да ли је то тако? А како би изгледао борбени поредак пешадије, артиљерије и других јединица уопште, када се не би изводило никакво, или када би се изводило непотпуно фортификациско уређење положаја? Очигледно је да би он, у том случају, на откривеном или слабо покривеном земљишту, у много чему био још више демаскиран.

Треба имати у виду да објекти фортификациски организованог положаја (бункери, стрелачки заклони, итд.) уколико једним делом демаскирају сам положај, односно борбени поредак у целини, **утолико га више маскирају у појединостима**. У осталом, у савременим условима, борбени положај у целини тешко се може прикрити — маскирати. А проблем маскирања у првом реду јесте у томе да се отежа или онемогући непријатељу осматрање појединих оруђа, објеката или делова борбеног поретка, а тиме да му се отежа или онемогући отварање прецизне ватре. Иде се, дакле, за тим да се противник доведе у ситуацију, како се то каже — да од дрвета не види шуму. То се најбоље може уочити када се упоређује траншејни и групни систем утврђивања. Свакако, борбени поредак, а нарочито покрети ангажованих трупа, боље се маскирају траншејним него групним системом у позиционој одбрани на нормалном фронту (значи у одређеним условима, тј. не увек), пошто се ту не ради о положају самом по себи — пре отпочињања борбе — **већ о томе, како се маскирање, односно демаскирање, одражава у току извођења одбране**. Очигледно је да су много тежи извођење противнапада, дотур муниције, евакуација рањеника и друго, кад нападач својом јаком ватром спречава придолзак браниочевих резерви на откривеном земљишту без саобраћајница, него онда када постоје саобраћајнице и траншеје, које олакшавају извођење покрета по фронту и дубини и под најјачом ватром. Исто тако, јасно је да ће, например, једна батерија која се налази на утврђеном и маскираном ватреном положају, имати већи борбени ефекат (тј.: могућност осматрања, ватрену моћ и заштићеност), него нека друга исто таква батерија која се налази на неуређеном и слабо маскираном ватреном положају.

У свакој процени, поред осталих мера за обезбеђење борбе, морају се ценити и предвидети и мере за фортификациско уређење. При томе не треба гледати неку опасност у ранијем извођењу радова на утврђивању, готово у данашњим условима, када се ради **о великој дубини одбране и фор-**

тификациском уређењу уопште, када постоји могућност да бранилац организује борбени положај тако да нападач не може лако открити његов распоред и груписање главних снага (уређење претпоља и више узастопних положаја (појасева), лажни предњи крај, и извођење лажних радова, аеродрома, итд.).

Иако фортификациски уређен положај донекле демаскира борбени поредак, односно распоред трупа (а он га у суштини више маскира него што га демаскира), то је често исто таква борбена нужност као што су и у борби нужни мањи или већи губици у људству и наоружању, под условом да се непријатељу нанесу већи или бар исти губици. Уосталом, основни принцип одране, па према томе и фортификације у одбрани, јесте: прво дејство, па затим заклон (заштита). А маскирање је у основи заштитна мера. Због тога се, по нашем мишљењу, демаскирање борбеног поретка не може приписивати фортификацији као њена основна слабост. Напротив, у оквир фортификације, односно инжењерског обезбеђења трупа, обавезно спадају и мере маскирања у свим видовима борбених дејстава, а нарочито у одбрани. Због све већег ангажовања авијације у савременој борби, због све веће могућности осматрања и извиђања од стране непријатеља са земље, а нарочито из ваздуха (поготово ако постоји надмоћност у ваздуху и ако су повољне атмосферске прилике), због примене ноћних авио-извиђања, нових радарских апарата за откривање непријатељских бацача и др. — маскирању се поклања све већа пажња. У Корејском рату, у појединим случајевима, разлози маскирања утицали су на избор правца напада, противнапада и противудара кинеских и севернокорејских јединица, на избор појединих линија (појасева) одбране, итд. Другим речима, разлози маскирања битно су утицали на поједина оперативна и тактичка решења.

Тактичко и оперативно маскирање има посебан значај у савременом рату; његова примена важна је у свим борбеним радњама и поступцима, па према томе и при фортификациском уређењу земљишта. Штавише, разлози ове врсте данас могу утицати не само на почетак боја или операције, већ, у извесним случајевима, и на почетак самог рата.

II

Према пищевој краткој оцени улоге планинског земљишта у односу на браниоца, тј. како се оно испољава у одбрани, могло би се закључити да је планинско земљиште у стратегиском погледу неповољније за одбрану него равничасто и маневарско, или бар да се то испољава у приближно истој мери. Тако, на пример, писац, између осталог, каже: „Планинско земљиште је јако у тактичком, али има озбиљне слабости у стратегиском погледу . . . . Због тога и резултати офанзивних операција могу бити много већи на планинском него на маневарском или равничастом земљишту . . . .“, а као примери наводе се: пробој Солунског фронта и пробој Италијанског фронта на Сочи. Из таквог излагања проистиче да је планинско земљиште у стратегиском погледу непогодније за одбрану него маневарско и равничасто. Међутим, ми сматрамо да планинско земљиште уопште (и у стратегиском погледу) у већини случајева пружа јачи ослонац и даје више користи браниоцу него маневарско и равничасто, поготово онда кад је однос технике повољнији за нападача, или

ако је приближно исти. Другим речима, то значи да планинско земљиште у таквим условима иде више на руку браниоцу него нападачу.

Нападач ће често тежити да избегне планинско земљиште које само по себи претставља природну (мању или већу) препреку, или ће морати да га савлађује заједно са отпором браниоца. Супротно томе, бранилац ће тежити да ослонцем на такво земљиште донекле надокнади своју слабост, да би што више изнурио нападача, нанео му губитке и у погодном моменту преузео иницијативу, тј. прешао у противофанзиву.

Кретање нападачеве технике и моторизације на планинском земљишту ограничено је углавном на мањи број комуникација које се могу успешно бранити и релативно мањим снагама. Примена инжињерског запречавања долази нарочито до изражаја. За нападача је тежа употреба ватре, као и увођење у борбу већих резерви, односно других ешелона, него за браниоца иако ни за њега то није лако. Али, ствар баш и јесте у томе што бранилац има могућности да се на планинском земљишту успешно брани релативно мањим снагама, а и да напада, да благовремено уреди комуникациску мрежу на вероватним правцима употребе својих резерви (других ешелона), тако да се и тиме умањују недостаци одбране, а смањују предности нападача у оваквим условима борбе.

Тачно је да покретљивост и моторизовање резерви и јединица уопште имају велики значај на оваквом земљишту. Међутим, питање односа тактичке и оперативне покретљивости трупа на планинском земљишту поставља се друкчије и у много оштријој форми, него на маневарском, а нарочито на равничастом земљишту. Док се моторизоване јединице, при повољним атмосферским приликама, на равничастом земљишту могу често кретати ван путева (тактичка покретљивост) приближно истом брзином као и путем (оперативна покретљивост), дотле је њихова покретљивост на планинском земљишту ван комуникација веома отежана, а често и немогућа.⁷⁾ Стога је заиста проблем на који начин у планини обезбедити брзо пребацивање трупа (у првом реду резерви) и њихово дејство не само дуж и у захвату комуникација, него и ван њих, да би се предухитрио нападач и осујетиле његове намере на фронту, а нарочито онемогућило дејство његових евентуалних ваздушних десаната, итд. Очигледно је да би поред оспособљавања трупа за брзе маршеве у планини и др. требало организовати и подесити специјални брдски моторизовани транспорт тако да се он брзо може заменити осталим врстама транспорта. Свакако ће и транспортна авијација умногоме утицати на решавање тога проблема. Разумљиво је да ће се и остала моторна средства користити, колико је могуће више.

⁷⁾ Јединице наше Треће армије у завршној операцији 1945 године, на сектору Варјашин, Марибор, Дравоград, Пољана, вешто су искористиле заплећене камионе и њима одмах продужавале покрет, гонећи непријатеља. Тако су за неколико дана све стрељачке дивизије ове армије биле скоро потпуно моторизоване, чиме је знатно повећан темпо наступања и олакшан успех ове операције, чија се завршна фаза одиграла на планинским масивима Караванки и Похорја, када су наше јединице, напуштајући комуникације и возила, пресекле отступницу непријатељу (за Аустрију) јачине преко 100.000 војника и принудиле га на предају, док је гро његове моторизације остао на комуникацијама неискоришћен.

Иако су у новије време повећане могућности употребе ваздушних десаната, мишљења смо да на планинском земљишту постоје услови за њихово релативно лакше изоловање, па и уништење, од стране одлучног браниоца, него на маневарском земљишту, на коме нападач често може боље да усклади дејство својих трупа које нападају с фронта са дејством ваздушног десанта.

Важно је нагласити — а што је доказано кроз искуство наше Народноослободилачког рата — да бранилац, баш на планинском земљишту, може врло успешно да изводи одбрану регуларним трупама у комбинацији са партизанским дејствима. Познато је да су наше јединице — бригаде, дивизије, корпуси, и, најзад, армије — изводиле веома успешне операције против далеко надмоћнијих непријатељских снага наоружаних неупоредиво јачом техником, при чему су им партизански одреди чинили драгоцену услугу. Пета офанзива, која је по свом карактеру и циљу, такође и по броју учествујућих снага, имала стратезиски значај, свакако је најизразитији пример вођења успешне активне одбране против јаких регуларних непријатељских снага на изразито планинском земљишту, док су у исто време партизански одреди нападали непријатеља на другим правцима. На тај начин, они су садејствовали и у одговарајућој мери посредно утицали на ток главне операције, коју је изводила главнина Народноослободилачке војске са Врховним штабом на челу.

Усклађивање дејства регуларних са партизанским и другим јединицама које се налазе у позадини непријатеља има нарочито велики значај у моменту када бранилац прелази у противнапад, противудар или противофанзиву. Тако, например, форсирајући Драву на широком фронту: Валпово—Осијек и даље низводно, у пролеће 1945 године, наша Трећа армија није имала (непосредну) општу резерву, тј. други ешелон, јер су све њене дивизије предузеле форсирање једновремено. Међутим, улога резерве била је додељена VI славонском корпусу, који се до момента отпочињања офанзиве налазио у оперативној дубини непријатеља, на планини Папуку и његовим огранцима. Састав и попуњеност корпуса (без тешког наоружања) одговарали су потребама вођења борбе у таквим земљишним условима. Иако је био у тешком положају због притиска непријатеља, овај је корпус, према одлуци команданта армије, имао задатак да у моменту форсирања нападне непријатеља с леђа и спречи придолазак његових оперативних резерви. Пошто је ова замисао у потпуности остварена, постигнути су одговарајући резултати у размери армиске операције, што се унеколико одразило и на пробој Сремског фронта у целини.

На појединим важним правцима у планини бранилац понекад може, остварујући брзим маневром изненађење у одлучујућем тренутку, да постигне и бројну надмоћност, иако је општи однос снага у корист нападача, затим да ударом својих оперативних јединица, односно резерви, понекад постигне и извесне стратезиске резултате, итд. Извесно је да су на равничастом земљишту такве могућности мање.

Позитиван пример Колубарске битке (којим писац оправдано поткрепљује једно питање одбране), у којој је српска војска могла да предузме противофанзиву тек на планинском земљишту, пошто је у претходним жестокиим одбранбеним борбама већим делом на њему уништила скоро половину ау-

стриских снага, и тиме, поред осталог, створила потребне услове за то, није у складу са мишљењем које је изнето по питању утицаја земљишта. Истина, одлучујући пробој тактичке дубине одбране непријатеља извршен је на планинском делу фронта (Сувобор), али у моменту када су се Аустријанци спуштали ка подножју, односно вршили прегруписавање снага према београдском правцу.

Брзи слом аустро-немачких и бугарских снага на Солунском фронту не може се приписивати планинском земљишту. Пробој Солунског фронта од стране српских и савезничких трупа треба тражити у сасвим другим основним узроцима. Пре свега, ту је играо улогу општи однос снага ратујућих страна у датој фази рата, а посебно на Солунском фронту, затим мала дубина одбране на овом фронту (кордонски распоред), итд.⁸⁾

Слично је било и на Италијанском фронту на Сочи у Првом светском рату.

И у току Другог светског рата на Источном фронту показало се да је планинско земљиште знатно отежавало извођење офанзивних дејстава,⁹⁾ а да их је равничасто земљиште, на супрот томе, омогућавало и — ако би се тако могло рећи — условљавало и олакшавало, разуме се, кад су и уколико за то били остварени битни фактори.

С друге стране, у последње време има доста примера за тешко извођење крупних офанзивних операција у планинама. Тако, например, офанзива Италијанске армије 1940 године на Француску преко Алпа, на релативно уском фронту од око 300 км, уопште није имала успеха, иако су Италијани располагали великом надмоћношћу. 1944 године, Савезници су, такорећи, месецима били задржани пред појединим јаким природним линијама (висовима, теснацима) и трошили масу артиљериске и друге муниције, често за освајање појединих kota, које су Немци вешто и са релативно малим снагама бранили. Па и најновија искуства из Корејског рата показују да се офанзивне операције много теже изводе на планинском него на равничастом земљишту, иако земљиште различито утиче на обе зарађене стране.

Из наведених разлога, Енгелсова поставка: „Да са стратегиске тачке гледишта у планинским операцијама положај нападача има велика преимућства над браниоцем“, коју је писац вероватно имао на уму при оцени овог питања, по нашем мишљењу, у садашњим условима не одговара у потпуности,

⁸⁾ Да су били остварени битни услови, очигледно је да би бранилац после пробоја Солунског фронта могао пружити јаку одбрану по дубини на низу природно-јаким линија (јужно и северно од Скопља, јужно и северно од Ниша итд.), јер је планинско земљиште, само по себи, нудило изванредне услове за то.

⁹⁾ Као што је познато, наступање Црвене армије преко Карпата у завршној фази рата било је успорено за извесно време; услед застоја IV украјинског фронта, који је дејствовао у правцу Карпата, дошло је до застоја и скраћивања фронта III украјинског фронта и до рокирања извесних снага удесно. То се одразило и на дејство наших јединица, нарочито III армије, која је, поред осталих, у то време на левој обали Драве обезбеђивала јужни бок III украјинског фронта. Оперативни застој у Карпатима имао је унеколико за последицу одлагање ликвидације Будимпеште; омогућио противудар немачким снагама у правцу Будимпеште и Дунава и, могло би се рећи, за више седмица продужио отпор немачких снага на јужном ратишту, укључујући и северозападни део наше земље, што је било нарочито од утицаја на ослобођење Трста и Корушке.

иако је за ранији историски период у свему одговарала. Данас су се битно изменили услови вођења рата, па према томе изменио се и утицај земљишта, које се као елемент борбе, на овај или онај начин, испољава у зависности од осталих услова. И не само да се земљиште различито испољава у разним видовима борбе, него његово испољавање зависи и од карактера рата и карактера и структуре армије, где, поред техничке опремљености, нарочито долазе у обзир морално-политичке особине и традиције војске, као и други услови.

*

Уколико ће се више развијати нападна борбена техника свих врста, утолико ће се нужно морати развијати и одбранбена средства, а самим тим и све мере које условљавају одбрану, па према томе и фортификациско уређење земљишта. Бранилац је увек тежио да искористи сва средства која му стоје на расположењу да измени однос снага у своју корист како би у одлучном тренутку из одбране могао прећи у противнапад, односно противофанзиву. А правилно искоришћено земљиште уопште а посебно у планинским условима фортификациски добро уређено, нарочито у противтенковском смислу, може му послужити као солидан ослонац и пружити велике користи.

Када је у питању примена фортификације, онда није основни проблем у томе да се установи да ли њена улога опада или расте (а по нашем мишљењу не опада), већ у томе да се пронађе најбољи пут, тј. систем и степен фортификациског уређења, које ће у датој ситуацији пружити највише користи и у највећем степену појачати њену отпорност. Поред правилног схватања фортификације уопште и потребне научно-теориске спреме, то захтева и извесну вештину онога ко је примењује.

А да би се пронашао најбољи начин примене фортификације, нужно се мора поћи од тога да свака измена у тактици напада изазива одговарајућу измену у тактици одбране, па према томе и мању или већу измену фортификације. То је већ доказано историским развитком војне науке и рата уопште. Изненађење се може избећи ако се на основу реалних предвиђања на време предузму и остваре одговарајуће мере у том смислу и ако се у склопу свих осталих елемената одбране фортификацији поставе реални задаци. Нема сумње, у томе се добрим делом и огледа тежина овог проблема.

Само свестраном и темељитом проценом свих елемената, од којих у мањој или већој мери зависи вођење рата у целини или у појединостима, може се за сваки конкретан случај реално уочити важност и утицај сваког од њих понаособ, па према томе и фортификације и земљишта.